

22. *Yakymenko, L. I.* (2019). Dvorianstvo Naddniprianshchyny v doslidzhenniakh suchasnykh istorykiv [Nobility of the Dnieper region in the research of modern historians]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni vidnosyny*, № 5, p. 43–49 (in Ukrainian).

Received 14.02.21

Accepted 05.03.21

DOI: 10.15421/272107

УДК 94(=162.1):323.281(477.54-25) «193»

О. О. Ніколаснко

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ПОЛЬСЬКА СПІЛЬНОТА ХАРКОВА В ЛЕЩАТАХ СТАЛІНСЬКОГО РЕЖИМУ (30-ТІ РР. ХХ СТ.)

E-mail: nikolajenkoolga@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2294-4198

Анотація. Проаналізовано державну політику у ставленні до польського населення 1930-х рр. Метою є вивчення національної політики сталінського режиму, методи її впровадження в одному з найбільших міст України. Основними джерелами стали документи архівів, що містять інформацію про діяльність польських громадських організацій у 1930-х рр., а також справа про ліквідацію «Польської військової організації» у 1937 р., що включає біографії засуджених поляків, матеріали слідства, допитів, винесення вироків і подальшої реабілітації невинно засуджених. Для опрацювання цих джерел використано методи аналізу й синтезу, а також спеціально-історичні методи – історико-хронологічний, історико-типологічний. На початку 1930-х рр. в Харкові діяло декілька польських громадсько-культурних організацій, метою яких була інтеграція полонії міста задля підтримки національної культури – Польський клуб, школа, театр. З початку 1930-х рр. почалось цькування активістів цих організацій, що закінчувались публічною критикою і громадським засудженням, виключенням з партії, позбавленням місця роботи. Приводом виступало неналежне виконання завдань партії. У 1937 р. переслідування перетворились у широкомасштабні репресії, метою яких була розправа з польським населенням. В результаті справи «Польської військової організації» в Харкові були засуджені і розстріляні діячі харківської полонії – члени польського клубу, вчителі польської школи, рядові робітники-поляки. Їх провина полягала лише у приналежності до польської національності, а «контрреволюційна діяльність», що їм приписувалась, лише приводом до застосування смертної кари. Виконавці даної операції були слухняними гвинтиками режиму, рядовими співробітниками органів НКВС. Таким чином тоталітарна держава розправлялась із ненадійними громадянами, намагаючись перетворити суспільство у слухняну мовчазну масу. Матеріали слідчої справи свідчать і про витримку й героїзм засуджених, і про підтримку їх оточуючими. У 1957 р. справа була переглянута, а засуджені реабілітовані у зв'язку «із відсутністю у їх діях складу злочину». Лише сьогодні, з відкриттям архівів, можна встановити подробиці цієї розправи і відновити історичну справедливість. Новизна статті полягає у виявленні особливостей проведення репресивної політики режиму у ставленні до окремих національних груп.

Ключові слова: польська спільнота, Харків, репресії, справа «Польської військової організації».

O. Nikolayenko

Kharkiv National Teaching University named after G. S. Skovoroda

THE POLISH COMMUNITY OF KHARKIV IN THE GRIP OF THE STALIN'S REGIME (30TH YEARS XX CENTURY)

Abstract. The article analyzes the state policy towards the Polish population in the 1930s. It has been revealed that since the early 1930s. Its purpose is to study the national policy of Stalin's regime, the methods of its implementation in the largest city of Ukraine. The main sources were documents of archives, which contain information about the activities of Polish public organizations in the 1930s, as well as the case of the liquidation of the «Polish Military Organization» in 1937, which includes biographies of convicted Poles, investigative materials, interrogation, sentencing and further rehabilitation of innocent convicts. To process these sources used methods of analysis and synthesis, as well as special historical methods – historical-chronological, historical-typological. In the early 1930s, Kharkiv had several Polish social and cultural organizations aimed at integrating the Polish population of the city to support the national culture – the Polish Club, school, theater. Since the early 1930s, the persecution of activists of these organizations began, which ended with public criticism and public condemnation, exclusion from the party, deprivation of jobs. The reason was the improper execution of the party's tasks. In 1937, the Persecution turned into a large-scale repression, the purpose of which was to massacre the Polish population. As a result of the case of the «Polish Military Organization» in Kharkiv, many figures of the Polish club, teachers of the Polish school, ordinary Polish workers were killed. Their fault was only to be of Polish nationality, and counter-revolutionary activities, which they were attributed to, only the pretext for the use of the death penalty. The perpetrators of this operation were obedient to the regime, ordinary employees of internal organs. Thus, the state dealt with unreliable citizens, seeking to turn society into an obedient silent mass. The materials of the investigation show the endurance and heroism of the convicts, the support of their others. In 1957, the case of the «Polish Military Organization» was reviewed and the convicts were rehabilitated due to the «absence of the crime in their actions». Only today, with the opening of the archives, it is possible to establish the details of this massacre and restore historical justice. The novelty of the article is to reveal the peculiarities of the regime's repressive policy towards individual national groups.

Keywords: Polish population, Kharkiv, repression, case of “Polish military organization”.

Вступ. Тридцять років ХХ ст. стали випробуванням не тільки для українського народу, але й для багатьох етнічних груп, які опинилися в горнілі розбудови соціалізму в Радянському Союзі. Не минули цього лихоліття й поляки, що проживали у Східній Україні.

Харків ще з ХІХ ст. був осередком переселення поляків, які приїздили на навчання до університету, залишались працювати у великому й розвинутому місті. Тут вони утворювали різноманітні організації, що дозволяли зберігати рідну мову й підтримувати національну культуру [8]. Значний приплив польського населення стався під час Першої світової війни. По її закінченні й встановленні радянської влади більшість переселенців повернулось на Батьківщину. Політика коренізації, що проводилась у 1920-х рр., дозволила сподіватись на вільний розвиток польської культури. Так, у 1920-х рр. в місті існувала польська школа, працював «Польський клуб», відвідувачі якого збирались на різноманітні вистави, свята, користувались бібліотекою з польською літературою тощо [9].

Однак у 1930-ті рр. політика радянської влади докорінно змінилася: почалися пошуки шкідників, контрреволюціонерів, антирадянських елементів. Розпочалися т.зв. «чистки» в різноманітних закладах, особливо серед членів партії. «Полювання» на ворогів велось серед усіх прошарків населення й не минуло польську спільноту.

Мета та предмет дослідження. Мета даної наукової розвідки полягає у виявленні особливостей впровадження політики сталінського режиму до окремої національної групи. Предметом дослідження є заходи влади стосовно польського населення Харкова у 1930-х рр.

Джерела. Задля реалізації завдань дослідження були проаналізовані документи Державного архіву Харківської області, в яких містились відомості про діяльність харківських польських організацій у 1930-х рр. Особливе місце посідає справа про ліквідацію «Польської військової організації» у 1937 р., що викриває злочинну політику режиму.

Історіографія. Викриття й засудження репресій відбулось ще у 1950-х рр. Отримання незалежності України й відкриття архівів спецслужб дозволило аналізувати особливості сталінського тоталітарного режиму, а питання масових репресій постало в центрі уваги істориків, які розкривали й оприлюднювали секретні документи [5]. Питання репресій проти польського населення досліджувалось О. Рубльовим, Т. Єременко, Г. Стронським та ін. [2; 16; 10]. У цих дослідженнях праналізовано проведення репресій проти «Польської військової організації» в цілому по Україні, особливо в регіонах з численним польським населенням. Історики з різних регіонів продовжують звертатися до вивчення справ репресованих поляків, що дозволяє побачити за страшними кількісними показниками репресивної машини окремі постаті й долі. Саме таким є одне із завдань цієї статті, оскільки малодослідженою є трагедія харківських поляків 1937 р.

Основний матеріал та результати. На листопадовому пленумі 1933 р. в резолюції про «Підсумки й найближчі завдання проведення національної політики на Україні» зазначалось, що «послаблення більшовицької пильності партійних організацій у роботі серед трудящих національних меншостей, особливо серед польської та німецької лодності, призвело до засмічення колгоспів, шкіл, клубів, інститутів та інше, польськими та німецькими фашистськими елементами», що відкрило нову трагічну сторінку в історії польського населення України [7, с. 147]. Згідно з цією постановою 19 квітня 1934 року Оргбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення «Про кадри шкіл національних меншостей», за яким потрібно було переглянути «кадри вчителів та завідуючих цих шкіл, піонервожатих, перевірити стан викладання суспільствознавства, історії, географії, а також бібліотечний фонд», і в разі встановлення «фактів засміченості» шкіл «антирадянськими елементами» вжити необхідних заходів [3, с. 75].

Був перевірений і харківський Польський клуб. Звіт, що був представлений його директором, дає уявлення про його діяльність. Штат організації складався з чотирнадцяти осіб, з яких п'ять належали до обслуговуючого персоналу, інші – виконували організаційні функції – кіномеханік, бібліотекар, керівники драматичного і стрілецького гуртків, піаніст тощо.

У 1934 році до клубу входило 318 осіб. Працювало декілька гуртків, серед яких спортивний, військовий, крою та шиття, драматичний. Про останній гурток слід сказати окремо. Заснований молоддю театр мав назву «Темафор». Цей гурток виїжджав зі своїми виставами на підприємства Харкова і області, його знали і любили в місті. Танцюристи театру займали призові місця на обласних олімпіадах. Щомісяця театр давав 5–7 постанов і концертів, постійно відповідав за проведення вечорів у Польському клубі [11, арк. 8].

Очоловав організацію Адам Францевич Ягодзинський. Адам Францевич, який народився у 1874 році, мав довгий партійний досвід, позаяк вступив до лав партії більшовиків ще 1899 р. Він брав участь у революційних подіях в Москві, а у 1917–1920-х р. служив у Червоній Армії. Після закінчення курсів університету ім. Свердлова в Москві працював, в основному, на Правобережній Україні на посадах завідуючого Польбюро [11, арк. 6].

У січні 1934 року при Польському клубі було створено групу, що повинна була, згідно із вказівками партійного керівництва, переглянути діяльність організації та активізувати її, а по суті, провести партійні чистки. Після перевірки й заміни керівництва перед організацією були поставлені такі конкретні завдання: налагодити зв'язки з підприємствами, де працювали поляки, провести агітаційну роботу з метою вступу їх до клубу, організувати лекції, концерти. Головою клубу в 1934 році став Ян Феліксевич Одинецький. Він народився у 1904 році на Вінниччині, мав середню

освіту. В партії був з 1927 року. У 1932 році навчався в Польському секторі інституту ім. Артема. Крім поставлених завдань, клуб повинен був «ввести гурток політграмоти, організувати гурток вивчення польського революційного руху, налагодити зв'язки з партійним комітетом Дзержинського району» [11, арк. 3].

За результатами чисток у серпні 1934 року на засіданні бюро Міського комітету слухалась справа «Про роботу Польського клубу», в постанові якої було зауважено, що «клуб є очищеним від класово-чужих та ворожих елементів», та зазначалось, що необхідно поповнити його бібліотеку новинками польської літератури, організувати театр, додатково виділити кошти на ремонт, втягувати в роботу клубу молодь [12, арк. 117–119].

Матеріали «чисток» доводять, що клуб був для польського населення громадсько-культурною організацією. Діючі гуртки об'єднували аматорів і активістів, дозволяли проводити вільний час, спілкуватись із співвітчизниками. Політичні завдання, які керівництво покладало на польський клуб, не стали провідними у його діяльності.

У 1935 році під закликами боротьби з агентами іноземних розвідок розпочалось цькування польських переселенців. Незважаючи на проведені чистки, радянське керівництво продовжувало пошуки «шкідників» різних націй. На січневому пленумі ЦК КП(б)У стверджувалось: «В кінці 1935 року на Україну прибув цілий ряд польських емісарів» [1, арк. 69]. Більшість вихідців з Польщі, «підозрілих у шпигунстві», політемігрантів та інших «ворогів», що працювали на оборонних підприємствах, було звільнено з роботи згідно з постановою ЦК КП(б)У від 3 листопада 1935 року «Про стан парторганізації та командних кадрів на заводах № 135 та ХПЗ» [7, с. 154]. 1935 року ЦК КП(б)У прийняло постанови «Про польський сектор при газетному технікумі в Харкові», «Про польський сектор при Харківському Педінституті», на підставі яких ці навчальні заклади було закрито [7, с. 148].

У 1937 році маховик репресій набув нечуваного розмаху. 11 серпня в закритому листі до наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова було наказано з 20 серпня «розпочати широку операцію, направлену до повної ліквідації місцевих організацій ПВО» (Польського військового об'єднання – неіснуючої організації антирадянського спрямування. – *О. Н*), яку потрібно закінчити в тримісячний термін. Арешту підлягали члени ПВО, яких було виявлено у процесі слідства, військовополонені польської армії, що залишились в СРСР, перебіжчики в СРСР, політемігранти, колишні члени ППС (Польської соціалістичної партії) та інших «антирадянських польських партій», «активна частина антирадянських польських елементів» [17, с. 348]. Всі арешти повинні були проходити в дві черги: перша – вказані категорії громадян, що працювали в НКВС, Червоній Армії, військових заводах, вокзалах, транспорті, на всіх підприємствах, друга – робітники підприємств необоронного значення, радгоспів, колгоспів, різних установ. Всі особи, які проходили по справі, поділялись на дві категорії – ті, що підлягали розстрілу, та найменш активні члени, яким загрожувало ув'язнення в тюрмах і таборах від п'яти до десяти років. Строки проведення операції – три місяці, що обезкровили харківську полонію.

Загальний наказ, що стосувався п'яти категорій польських громадян, в Харківській області розширився за рахунок ще декількох груп. Арешту й перевірці підлягали поляки-старослужбовці цукрових заводів, поляки, які проживали в прикордонній смузі, відвідувачі польських консульств, «клерикально-націоналістичний елемент», особи, що мали родинні зв'язки з Польщею та ін. [18, с. 350].

У серпні 1937 року в Харкові розпочались арешти. Ще в липні у директора Українського інституту радянського будівництва та права Сергія Михайловича Канарського було вчинено обшук, а 24 липня його взято під арешт [13, арк. 121–122]. Прибувши до Харкова з Москви в кінці 1919 року, С. М. Канарський в 1920–1921 рр. очолював Польське Губернське бюро, стояв біля витоків польської справи в Радянській Україні. С. М. Канарський був високопосадовцем і в різні часи був заступником наркома юстиції УСРР, головою Верховного Суду УСРР, працював і в Держплані, і

в Статистичному комітеті. З 1934 р. він очолював Український інститут радянського будівництва та права.

У серпні були заарештовані робітники харківських заводів та особи, пов'язані з Польським клубом: Ваксман Яків Бенціонович (1895 – 20.10.1937) – ткач, який працював на заводі «Червоний жовтень», Абугов Абрам Зелікович (1898 – 20. 10. 1937), який працював завідуючим адміністративно-господарчим відділом у заготівельній конторі Книгокультторгу, і у 1923–1937 рр. – член КП(б)У; Петровський Борис Йосипович (14.09.1895–21.10.1937) – слюсар заводу ХЕМЗ; Крізман Макс Мануїлович (1906–20.10.1937), який нелегально перейшов кордон у 1924 році, щоб стати громадянином Радянського Союзу; Дзюбинський Казімір Фернандович (4.03.1908–20.10.1937), який працював викладачем у школі; Редько Володимир Данилович (1912–29.10.1937), який працював арматурником на будівництві ХТЗ; Леферб Микола Олександрович (15.10.1900–20.10.1937) – радіотехнік заводу № 48; Габінський Стефан Станіславович (11.08.1889–20.10.1937) – начальник цеху того самого заводу; Граєк Ізраїль Мойсейович (1887–2.11.1937), який працював ткачем на фабриці «Червона нитка»; Проневський Костянтин Іванович (1892–29.10.1937), який займався культурно-масовою роботою у Польському клубі; Одинецький Ян Феліксевич (12.11.1904–29.10.1937), який виконував обов'язки директора Польського клубу; Рачинський Едуард Карлович (14.10.1903–21.10.1937) – викладач польської мови та літератури в польській школі № 24; Громіцький Антон Іванович (13.06.1887–28.10.1937), який виконував обов'язки Голови правління Польського клубу, а також завідуючого польським сектором при інституті ім. Артема; Орлик-Лонткевич Леонід Олегович (26.06.1905–29.10.1937), який був керівником стрілецького гуртка при Польському клубі; Петровський Вільгельм Йосипович (09.1906–21.10.1937) – технолог на ХЕМЗі, який був головою правління Польського Клубу.

Друга хвиля репресій прокотилась у вересні–жовтні 1937 року і зачепила, в основному, поляків та польських євреїв, які займали незначні посади на підприємствах: Вандерман Ілля Ісаакович (12.12.1911–20.10.1937), який працював вчителем фізики і математики у школі; Любецький Казімір Янович (3.09.1901–29.10.1937), директор Польського клубу; Шульц Петро Олександрович (25.10.1909–30.10.1937) – бригадир на ХТЗ; Шульц Олександр Олександрович (08.1907–4.11.1937), який працював на велозаводі контролером ОТК; Боровік Олександр Петрович (1911–20.10.1937) – слюсар з кондитерської фабрики; Оцешко Владіслав Костянтинович (1900–20.10.1937) – інвалід, який працював жестянщиком, був бібліотекарем Польського клубу; Раковський Йосип Володимирович (26.10.1891–29.10.1937) – касир на фабриці панчо; Віневський Володимир Миколайович (6.06.1899–15.11.1937) – майстер ділянки на заводі № 48; Пітковський Лейб Ізраїлевич (24.10.1913–29.10.1937), який працював закрійником на взуттєвій фабриці; Скопаль Стефан Францевич (25.08.1907–29.10.1937) – технік у Промбудпроекті; Чаєвський Мечислав Броніславович (23.12.1911– 21.10.1937.) – будівельник, студент ХІСІ; Камінський Йосип Іванович (20.09.1913–20.10.1937), який працював на заводі № 183 мотористом.

Майже всі особи були звинувачені у збиранні шпигунських відомостей та їх передачу, викладачі польської школи та члени Польського клубу – у проведенні націоналістичної пропаганди.

Збережені матеріали слідства являють собою т.зв. альбомні справи, термін, що став застосовуватись до документів, що порушували традиційні норми слідчого діловодства, велись примітивно й з численними порушеннями. Як вірно зазначають дослідники, вина звинувачених була задана наперед і обумовлювалась їх належністю до певної етнічної групи [6].

Мабуть не сильно замислюючись над формулюванням обвинувачення, у справах зустрічаються такі «злочинні» дії арештованих: про О. Л. Орлик-Лонткевича – «впроваджував у свідомість (відвідувачів Польського клубу. – *О. Н.*) польські патріотичні ідеї» або «проводив бесіди контрреволюційного змісту, прищеплюючи їм (слухачам. – *О. Н.*) любов до Польщі», або вчитель фізики і математики «упроваджував

польські патріотичні ідеї серед учнів школи» [14, арк. 3, 48, 50]. Вчитель рідної мови у польській школі К. Ф. Дзюбинський був звинувачений у тому, що «насичував плани вивченням польських буржуазних письменників» [14, арк. 33]. М. М. Крірман був виключений із партії за те, що його дружина відвідала польське консульство [14, арк. 34].

З 20 жовтня по 15 листопада проходило «приведення вироку до виконання», тобто розстріл всіх учасників справи ПВО на Харківщині. Сьогодні дослідники встановили імена всіх тих, хто брав участь у слідстві й виконував вироки над невинними особами. Керував цією операцією Петро Йосипович Барбаров, єврей, виходець з Чернігова. Він дуже «сумлінно» підійшов до своєї справи, встановивши для підлеглих плани на арешти, за якими щоденно потрібно було надавати йому близько 10 справ. Не цурався він і «чорнової» роботи. Саме він допитував С. М. Канарського, А. І. Громницького, Я. Ф. Одинецького, при цьому застосовуючи фізичне насилля до ув'язнених. Пізніше з'ясувалось, що він із своїм поплічником вже на допиті забили на смерть Антона Івановича Громницького і підробили його підпис у справі [18, с. 355].

Документи слідчої справи, незважаючи на їх формалізований характер, вражають своїм цинізмом. Вже після смерті І. І. Вандермана у жовтні 1937 р., у листопаді була заарештована його мати. Пізніше у 1939 р. вона написала листа, в якому зазначала, що її, сорокапятирічну жінку, допитували 6 годин, протягом яких її примушували зізнатись у шпигунській діяльності, а коли вона відмовилась, били кулаками [14, арк. 113–114].

Але вражаючим є й героїзм заарештованих. Так, ні С. М. Канарський, ні І. І. Вандерман так і не визнали приписувані їм злочини, хоча відомим є, як з них ці зізнання вибивались. Не можна й недооцінити окремі епізоди справ, що свідчать про шляхетність й мужність тих, хто був причетним до заарештованих. У справі І. І. Вандермана зберігається характеристика з роботи, в якій його, уже на той момент ув'язненого, директор школи визнає не тільки кваліфікованим спеціалістом, але зазначає, що він відповідально ставився до своїх обов'язків, що він був ударником праці тощо [14, арк. 54–57]. Ці свідчення дають можливість стверджувати, що страх перед машиною репресій не зміг витравити у суспільній свідомості поняття честі, справедливості й шляхетності.

Петро Йосипович Барбаров був звільнений з органів безпеки у 1939 р. за компромат, працював потім начальником охорони заводу № 183, а з евакуацією заводу 1941 р. оселився у Челябінську, де працював на різноманітних посадах і вийшов на пенсію.

У серпні 1957 року було проведено перевірку слідчої справи по обвинуваченню в шпигунсько-диверсійній роботі на користь буржуазної Польщі, де зазначалося, що «обвинувачення було складено після розстрілу тих, кого було звинувачено», «показання мають суперечливий, неконкретний характер з питання залучення їх до контрреволюційної націоналістичної організації, немає відомостей про конкретну контрреволюційну роботу», «матеріалів по проведенню шпигунської диверсійної та націоналістичної діяльності не виявлено» [15, арк. 237, 240–241]. Цей висновок послугував підставою для рішення військової прокуратури від 30 вересня 1957 року «справу відмінити і припинити за відсутністю в діях засуджених складу злочину» [15, арк. 252].

Висновки. Документи свідчать, що політика сталінського режиму була злочинною за своєю суттю. Судові і слідчі органи в своїх діях керувались не поняттями права, а прагнули зробити «план» по пошуку «ворогів» й «контрреволюціонерів». Поляки Харкова стали жертвами тоталітарної машини, де жоден фактор – ні походження, ні вік, ні заслуги перед партією, ні посада, не давав імунітету перед свавіллям влади. У 1933–1935 рр. відбувались чистки польських громадських організацій, що закінчувались критикою, позбавленням посад. У 1937 р. за справою «Польської військової організації» було розстріляно двадцять вісім осіб, чия провина полягала лише у їх національності. Одним із недосліджених на сьогоднішній день питань є порівняння політики держави стосовно різних національних груп – поляків, німців, чехів, латишів тощо у 1930-х рр.,

а також особливості сталінської політики в окремих національних районах, де ці національні групи були ваговою часткою населення. Видумані й приписані злочини, сфабриковані справи стали трагедією для багатьох польських родин, призвели до ліквідації активності польської національної спільноти в місті.

REFERENCES

1. Centralnyj Derzavnyj arhiv gromadskih objednan Ukrainy (CDAGO Ukrainy) [Central State Archives of Public Associations of Ukraine (CSAPA of Ukraine)]. F.1, in. 1, s. 472 (in Ukrainian).
2. Eremenko, T. I. (1994). Polska nacionalna menshyna v Ukraini v 20-30-ti rr. XX st. [The Polish national minority in Ukraine in the 1920s and 1930s]. *Polska nacionalna menshyna v Ukraini v 20-30-ti rr. XX st.* 5, p. 1–74 (in Ukrainian).
3. Evtuch, V. B., Chirko, B. V. (1994). Nimci v Ukraini (1920–1990-ti rr) [Germans in Ukraine (1920-1990s)]. Kyiv: ІНТЕЛІ, 183 p. (in Ukrainian).
4. Kokin, S. A., Podkur, R. J., Rubliov, O. S. (2011) Sprava «Polskoi organizacii vijskovoju» v Ukraini. 1920–1938 rr. [The case of the Polish military organization in Ukraine in 1920–1938]. 472 p. (in Ukrainian).
5. Grankina, O. (1998). Arhivno-slidchi spravy drugoj polovyny 1937-go roku zhchodo nacionalnyh menshyn Ukrainy. Dzereloznavchij aspect skladu dokumentiv [Archival and investigative cases of the second half of 1937 concerning representatives of national minorities of Ukraine. Source analysis of the composition of the documents]. *Z arhiviv VUCHK-GPU-NKVD-KGB*, no. 1–2 (6–7), p. 174–183 (in Ukrainian).
6. Nacionalni menshyny Ukrainy v XX st. Polityko-pravovyj aspect (2000) [Ukraine's national minorities in the XXth century. Political-legal aspect]. Kyiv: ІПЕІНД, 357 p. (in Ukrainian).
7. Nikolayenko, O. O. (2004). Organizaciya i diyalnist polskih tovarystv u Kharkovi v kinci XIX – na poch. XX st. [Polish organizations in Kharkiv in the late 20th – the beginning of the XX centuries]. *Polska diaspora v Kharkovi. Istorija I suchasnist.* Kharkiv. Pp.8–21 (in Ukrainian).
8. Nikolayenko, O. (2006). Polski gromadski organizacii I polityka radyanskoї vlady po vidnoshennyu do nyh v 20–30-ti rr XX st. [Polish public organizations of Kharkiv and the policy of the Soviet authorities towards them in the 20-30s of the 20th century]. *Kharkiv I Polsha: lyudy I podii.* Kharkiv, p. 37–49 (in Ukrainian).
9. Rubliov, O. (2003). Shkic do istorii zagybeli ukrainskoї polonii 1930-ti rr. [Sketch of the history of the death of Ukrainian polonium 1930 s]. *Istoriografichni doslidgennya v Ukraini. Ukraina-Polsha: istoria I suchasnist. Proceedings of scientific publication and of memories of the memory of P. M. Kalenichenka (1923-1983)*, issue 13, part 1, p. 275–319 (in Ukrainian).
10. Derzavnyj arhiv Kharkivskoj oblasti (DAKO) [State Archives of Kharkiv Region (SAKR)]. F. 99, in. 288, s. 288.
11. (DAKO) [(SAKR)]. F. 69, in.1, p.161.
12. (DAKO) [(SAKR)]. F. P-6452, in. 2, p. 1630.
13. (DAKO) [(SAKR)]. F. P-6452, in. 2, p. 1633.
14. (DAKO) [(SAKR)]. F. P-6452, in. 2, p. 1635.
15. Stronskij, G. (1994). Represii proty polskogo naseleण्या Ukrainy v 30-ti rr. [Repression against the Polish population of Ukraine in the 1930s]. *Problemy sloviyanoznavstva*, issue. 4, p. 49–60 (in Ukrainian).
16. Shapoval, J., Prystajko, V., Zolotaryov, V. (1997) ChK–GPU–NKVD v Ukraini: osoby, fakty, dokumenty. [EC–GPD–PCIA in Ukraine: people, facts, documents]. Kyiv: Абрис, 608 p (in Ukrainian).
17. Zolotaryov V. (2015). Vykorystani I vykynuti. Spivrobotnyky UNKVS po Kharkivskij oblasti, zasudzeni za porushennya socialistychnoj zakonnosti naprykinci 1930h rr. [Used and thrown out: UNKVD officers in Kharkiv region, convicted of violating socialist rule of law in the 1930s.]. *Z arhiviv VUCHK-GPU-NKVD-KGB*, no. 1, p. 234–360 (in Ukrainian).

Received 20.02.2021

Received in revised form 28.02.2021

Accepted 02.03.2021